

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ЛЕКЦІЯ 9

навчальної дисципліни

**Використання спеціальних знань у кримінальному, цивільному та
адміністративному судочинстві
вибіркових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

Спеціальність: 262 «Правоохоронна діяльність»

ТЕМА № 9. Тактика проведення судових експертиз

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 9 від 30.10.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 9 від 18.10. 2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 9 від 29.10.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол від 16.10.2023 № 9)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ
д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.,

Рецензенти:

Заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових
експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса з наукової роботи д.ю.н., професор
Сімакова-Єфремян Є. Б.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної
підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх
справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції

1. Проведення експертизи судовим експертом
2. Заключний етап проведення експертизи

.Рекомендована література:

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf>

2. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре»: 2007. 528 с.

3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В., Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.

URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2815/1/%d0%a2%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b8%d1%88%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%92.%20%d0%9c.%20%2c%20%d0%9d%d0%b5%d0%b3%d0%be%d0%b4%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%20%d0%92.%2c%20%d0%9c%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%95.%20%d0%86.%20%d0%84%d0%9a%d0%a1%d0%9f%d0%95%d0%a0%d0%a2%d0%98%d0%97%d0%98%20%20%d0%9d%d0%90%20%d0%94%d0%9e%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%9e%d0%9c%d0%a3%20%d0%a1%d0%9b%d0%86%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%86.pdf>

4. Судова експертологія : підруч. / за заг. ред. В.М.Тertiшника. Харків: Право, 2021. 280 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4488&download_id=1495

5. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с. <https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf>

6. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf

7. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, ХНУВС. 2009.. 190 с.

Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedennia%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20provadzhenni_monohrafiia_M%20H%20Shcherbakovskyi_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=1

1. Проведення експертизи судовим експертом

Якщо після ознайомлення з матеріалами, що надійшли, виникає потреба експерт згідно зі ст. 77 КПК України вправі заявити слідчому клопотання в письмовій формі про надання додаткових матеріалів для проведення експертизи, про уточнення питань і вихідних даних, що наведені у постанові про призначення експертизи. У клопотанні може міститися прохання про створення умов для проведення дослідження на місці знаходження об'єктів (коли вони громіздкі та не можуть бути доставлені експерту). У клопотанні перераховуються всі необхідні матеріали з докладною характеристикою, вказівкою умов і можливих джерел їх одержання (наприклад, способи відбору середньої проби сипучих речовин).

При одержанні такого клопотання слідчий зобов'язаний вжити заходів для задоволення запиту експерта. Для цього проводяться як слідчі дії, так і інші процесуальні та організаційні заходи щодо збирання необхідних відомостей і матеріалів. Слідчий має право (ст. 66 КПК України) вимагати пред'явлення необхідних предметів і документів від установ, організацій, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян із питань, необхідних для дачі висновку, зокрема, вимагати медичні документи, технологічні карти або робочі креслення виготовлення виробів, технічні характеристики обладнання, посадові інструкції, будівельно-технічну документацію та ін.

Судовим експертом може бути направлене слідчому клопотання про проведення слідчих дій з його участю. Згідно зі ст. 69 КПК України експерт може бути присутнім при проведенні слідчих дій. Ініціатива з боку експерта у проведенні слідчої дії та участі в її проведенні викликана необхідністю особистої присутності в одержанні відсутніх відомостей. У ході допиту експерт вправі задавати допитуваному питання, які ставляться до предмета експертизи. У процесі

відібрання зразків для експертного дослідження експерт допомагає правильно вибрати тактичні прийоми одержання зразків, визначити їх якість і достатню кількість. Участь експерта в слідчому експерименті в рамках відтворення обставин і обстановки події сприяє вибору методики експерименту, спрямованої на одержання необхідних для проведення експертизи достовірних даних.

Якщо представлені матеріали задовольняють необхідні вимоги, проводиться науково-обґрунтоване дослідження представлених на експертизу об'єктів з використанням спеціальних знань і наявного в розпорядженні експерта арсеналу технічних засобів й інформаційних ресурсів. Дослідження являє собою процес пізнання експертом схованої в об'єктах потенційної інформації про розслідувану подію і перетворення її з використанням спеціальних знань і технічних засобів у доступну для слідчого доказову інформацію.

На етапі дослідження перед експертом виникають різні експертні ситуації. Прості ситуації вирішуються шляхом застосування типових, стандартних методик дослідження, а складні, проблемні ситуації потребують використання евристичних методик дослідження, створених експертом.

Етап проведення експертного дослідження здійснюється шляхом вирішення ряду послідовних логічних завдань і практичних дій (операцій), які відповідають попередній, аналітичній, порівняльній і оцінній стадіям дослідження.

Спочатку експертом аналізуються вихідні дані, потім висувається версія про досліджуваний об'єкт із урахуванням обставин справи і поставленого завдання. Експертом визначаються властивості об'єктів (інформаційні поля), які необхідно встановити в ході дослідження для вирішення поставленого завдання. Наприклад, для підтвердження версії про належність рослинного об'єкта до наркотичного засобу, варто визначити його морфологію і встановити наявність наркотичної речовини. Виходячи із властивостей, які підлягають встановленню, вибирається

стандартна або розробляється евристична методика дослідження. Шляхом реалізації експертного дослідження встановлюються ознаки, що виражають властивості об'єктів. Так, наприклад, проведенням ботанічного дослідження виявляються характерні для рослини коноплі ознаки зовнішньої будови, хроматографічним аналізом визначаються характерні для наркотичних речовин плями на хроматограмі. Після проведення дослідницьких процедур експертом здійснюється оцінка результатів дослідження. Заключною стадією є формулювання підсумкових висновків і встановлення фактичних даних у справі.

Якщо за характером дослідження або у зв'язку з малою кількістю об'єкта зберегти його неможливо, то на ушкодження або знищення об'єкта експерт повинен отримати письмову згоду слідчого, який призначив експертизу. Це не відноситься до випадків, коли таке знищення або ушкодження передбачене загальноприйнятими експертними методиками дослідження, наприклад, відстріл і знешкодження боєприпасів і вибухових пристроїв, розрізання пломб і замків, вилучення проб фарб, пально-мастильних матеріалів і спиртомістких сумішей та ін.

У ході експертного дослідження експерт самостійний у виборі методики вивчення об'єктів і незалежний у формулюванні висновків.

Якщо при проведенні експертизи присутні слідчий, обвинувачуваний або інша особа, то вони не повинні втручатися в процес дослідження, нав'язуючи експертові методику проведення або „підказувати” висновки. Слідчий, обвинувачуваний, інші особи можуть бути присутніми як при проведенні всього дослідження, так і окремих його етапів. Однак вони не мають права бути присутніми при складанні експертом письмового висновку, повідомлення про неможливість дачі висновку, а у випадку проведення комплексної або комісійної експертизи – під час обговорення експертами підсумків дослідження. У

протилежному випадку об'єктивність висновку (повідомлення) може бути поставлена під сумнів.

Процедура проведення судової експертизи закінчується складанням висновку експерта. Цей підсумковий документ є логічним завершенням проведеного дослідження і його відображенням. Отримані результати, що є вивідним знанням, лаконічно викладаються у вигляді підсумкових висновків, які являють собою відповіді на питання, поставлені перед експертом при призначенні експертизи. У висновку відображаються хід і умови дослідження, а також встановлені експертом фактичні дані.

2. Заключний етап проведення експертизи

Как і попередні заключний етап складається зі стадій, які послідовно змінюють одна одну. Після одержання досліджених об'єктів і висновку експерта слідчий обов'язково повинен його дослідити, оцінити і при необхідності перевірити, виходячи із встановлених кримінально-процесуальним законом загальних принципів оцінки доказів (ст. 67 КПК України).

Для того, щоб забезпечити правильну оцінку доказів, у тому числі висновку експерта, закон указує такі вимоги, як оцінка доказів за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи, необхідність керуватися законом. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що висновок експерта для слідчого не обов'язковий, тобто не має заздалегідь установленної доказової сили. Необхідність обґрунтування внутрішнього переконання всіма обставинами справи означає, що при оцінці висновку експерта неприпустимі довільні висновки, не основані на розглянутих і взятих у сукупності даних, що є у справі. Нарешті, обов'язок керуватися при оцінці висновку експерта законом означає необхідність перевірки дотримання закону про збирання і фіксування об'єктів та інформації, що є об'єктами

експертного дослідження, самого процесу проведення експертизи, строгого дотримання закону в процесі оцінки висновку експерта, урахування всіх обставин, які можуть вплинути на вірогідність висновків експерта.

Ситуації, що виникають при ознайомленні слідчого з висновком експерта, можуть бути простими, коли дослідження проведене повністю, його опис і висновки експерта зрозумілі слідчому, і проблемними, коли висновки експерта неясні, хід експертного дослідження не може бути підданий науковій оцінці слідчим. У цей час більшість криміналістів дійшли єдиної думки про неможливість повноцінної всебічної оцінки висновку експерта слідчим і судом. Зокрема, це стосується визначення наукової обґрунтованості, повноти представлених об'єктів, правильності обраної експертної методики, інтерпретації виявлених ознак і ін. У зв'язку із цим на заключному етапі проведення експертизи необхідно передбачити оцінку, що доступна слідчому і може бути ним проведена самостійно, і оцінку, що вимагає залучення спеціальних знань, у зв'язку з чим слідчим може бути залучена обізнана особа.

Оцінка висновку експерта породжує певні правові наслідки. У тому випадку, коли за результатами оцінки висновку експерта у слідчого виникають сумніви відносно повноти, вірогідності, обґрунтованості проведеного дослідження, він здійснює його перевірку шляхом призначення додаткової або повторної експертизи, проведенням допиту експерта.

Критична оцінка висновку експерта може виявити недоліки проведеної експертизи. Вони можуть бути пов'язані з порушеннями вимог процесуального закону, недостатнім обґрунтуванням висновків експерта, неповнотою проведеного дослідження, неясністю використаних у висновках формулювань. Сумнів можуть викликати кваліфікація, компетентність і об'єктивність експерта.

У випадку встановлення зазначених негативних фактів слідчий негайно повинен вжити заходів до їх усунення. Шляхами ліквідації недоліків проведення

експертизи є допит експерта, а при необхідності проведення досліджень – призначення додаткової або повторної експертиз.

Повторна і додаткова експертизи виступають як дії по процесуальній перевірці первинної експертизи слідчим. Необхідно підкреслити, що висновок експерта при повторній експертизі також є судовим доказом, а не просто засобом перевірки первісного висновку. Остаточну процесуальну оцінку як первинної, так і повторної експертизи здійснює тільки слідчий, і тільки така оцінка має юридичне значення. У зв'язку з цим не можна задавати експерту питання із приводу оцінки первинної експертизи.

Після проведення експертизи слідчий вправі допитати експерта (експертів) з метою одержання роз'яснення або доповнення даного ним висновку (ст. 201 КПК України). Допит припустимо проводити і відносно повідомлення експерта про неможливість дати висновок. Таким чином, предметом допиту експерта є зміст уже оформленого ним висновку. Допит експерта проводиться в тому випадку, коли роз'яснення раніше даного висновку не вимагає проведення нових досліджень.

Якщо в результаті оцінки висновку експерта слідчий вирішив, що встановлені фактичні дані мають властивість допустимості, належності, науково обґрунтовані, то вони приймаються як докази у розслідуваній кримінальній справі.

Після того, як висновок експерта прийнятий за джерело доказів, він пред'являється обвинувачуваному (підозрюваному). Пред'явлення обвинувачуваному (підозрюваному) матеріалів експертизи (ст. 202 КПК України), як і ознайомлення з постановою про призначення експертизи, є гарантією забезпечення його законних інтересів. Зазначимо, що до матеріалів експертизи відносяться висновок експерта, повідомлення про неможливість дачі висновку, протокол допиту експерта. На прохання обвинувачуваного йому можуть бути пред'явлені об'єкти експертизи.

Хоча закон (ст. 218 КПК України) зобов'язує слідчого знайомити обвинувачуваного з усіма матеріалами справи по закінченні слідства, з матеріалами експертизи він повинен бути ознайомлений до закінчення розслідування. Це правило пояснюється необхідністю своєчасного проведення слідчих дій за клопотанням обвинувачуваного, пов'язаного з проведенням експертизи.

Момент ознайомлення обвинувачуваного з висновком експерта визначається на розсуд слідчого і залежить від особливостей слідчої ситуації. Так, одним з ефективних тактичних прийомів допиту обвинувачуваного є ознайомлення його з висновком експерта, результати якого спростовують показання допитуваного.

Оцінка висновку експерта може виявитися правильнішою і глибшою від оцінки відповідних посадових осіб, коли обвинувачуваний має спеціальні знання, що стосуються предмета проведеної експертизи. Ознайомившись із висновком експерта та іншими документами, обвинувачуваний вправі заявити відвід експерту, який є співробітником експертної установи, заявити клопотання про призначення нової або додаткової експертизи (ст. 197 КПК України). Обвинувачуваний може також просити про проведення повторної експертизи. У цьому випадку в протоколі, що складається слідчим під час пред'явлення обвинувачуваному матеріалів експертизи, повинні бути зазначені факти, які вказують на думку обвинувачуваного щодо необ'єктивності або некомпетентності експерта, необґрунтованості, неясності або неповноти висновку експерта, у чому виявляється протиріччя висновків іншим матеріалам справи. Обвинувачуваний може дати пояснення відносно висновків експерта, зробити зауваження або заявити заперечення у відношенні вихідних даних, методики дослідження, повноти проведеного дослідження і ін.

Заявлені обвинувачуваним клопотання, зроблені зауваження і заперечення повинні бути проаналізовані слідчим, а при необхідності здійснюється їх

перевірка. Реалізація клопотань обвинувачуваного виявляється в призначенні експертиз, відводі експерта і т. п. Якщо прохання обвинувачуваного відхиляються повністю або частково, слідчим складається мотивована постанова (ст. 129 КПК України).

Якщо в процесі проведення експертного дослідження встановлені обставини, що сприяли вчиненню злочину, які знайшли відображення у висновку експерта, то слідчий повинен вжити заходів по усуненню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

У процесі проведення судово-експертного дослідження експерт на підставі своїх спеціальних знань може встановити факти, які стали причиною або сприяли вчиненню злочинної події. Наприклад: недостатній контроль посадових осіб за дотриманням правил протипожежної безпеки на підприємстві; виготовлення підроблених документів на друкарському обладнанні; відсутність належних дорожніх знаків там, де вони повинні бути; недоброякісне, з порушенням існуючих стандартів, виготовлення деталей устаткування, що призвело до аварії; самовільне вирощування наркотикомістких рослин і ін.

Як було зазначено вище, ці негативні факти можуть відображатися у висновку експерта або викладатися в окремому Повідомленні про обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочину. Ст. 23¹ КПК України покладає на слідчого обов'язок вжити заходів для усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Виходячи з вимог Кримінально-процесуального кодексу розслідування по конкретній справі не може вважатися закінченим, якщо не виявлено причини та обставини, що сприяли вчиненню злочину, і не внесено пропозиції щодо їх усунення з метою уникнення можливості повторення аналогічних злочинів. Тому на підставі отриманого від експерта повідомлення слідчий повинен направити відповідне подання належним компетентним особам і організаціям про вжиття заходів для усунення виявлених причин і умов.

З метою подальшого розслідування слідчий повинен визначити роль висновку експерта в процесі доказування і напрямок його використання.

Значення проведеної експертизи і встановленого вивідного знання залежить від форми підсумкових висновків експерта (категоричних, імовірних та ін.) і обставин розслідуваної справи, для встановлення яких вона була призначена. Наприклад, встановлення марки металу уламка, витягнутого з рани потерпілого, не рівнозначне визначенню його належності клинку ножа, вилученого у підозрюваного.

Напрямки використання експертного висновку в процесі доказування різноманітні і визначаються як стадією розслідування, так і пізнавальними та тактичними завданнями, що стоять перед слідчим. У слідчій практиці мають місце дві ситуації неправильного визначення ролі висновку експерта у встановленні обставин справи:

а) недооцінка результатів дослідження. Вказана ситуація виникає, коли висновки мають складну логічну форму. Так, альтернативний висновок припускає існування всіх можливих альтернатив, а не тільки того варіанта, що відповідає версії слідчого або узгоджується з іншими матеріалами справи. Коли за результатами дослідження експертом дається умовний висновок, то зазначені у висновку умови повинні встановлюватися наступними слідчими діями, що не завжди здійснюється слідчим;

б) переоцінка висновків експерта. Типовими прикладами є змішання висновків про однорідність і індивідуальну тотожність порівнюваних об'єктів. Підміна висновку про встановлення загальної родової (групової) належності висновком про ототожнення може призвести до неправильного вирішення найважливіших питань розслідуваної справи. Висновок про однорідність не вказує на конкретний одиничний об'єкт, визначаючи лише рід, вид, групу об'єктів, у яких він перебуває. При встановленні загальної родової (групової) належності об'єктів

отримана інформація не забезпечує індивідуалізацію, виділення одиничного з множини однорідних об'єктів, яка може бути досить значною і кількісно невизначеною.

Разом з тим, доказове значення висновку експерта про родову тотожність обумовлюється не тільки збігом або розходженням властивостей порівнюваних об'єктів, але й іншими наявними в справі доказами, наприклад, про механізм утворення порівнюваних відображень. Прикладами переоцінки слідчим висновків експерта служить прийняття ймовірних висновків як фактичних даних, вірогідно встановлених експертом, а висновків про об'єктивну можливість існування фактів – як висновків про факти, що дійсно мали місце в обставинах вчиненого злочину.